

A „finnugor régészet“ őstörténeti tanulságai

Finnugor régészet. Magyar fülnek milyen szokatlanul hangzó, valószínűtlenül távoli szókapcsolat! Szinte magam előtt látom, lesznek, akik e címet olvasva, nyomban készek lennének megcáfolni az ilyen tudománynak még a lehetőségét is. Hogyan képzeljük ezt — emígy okoskodnak majd az ilyenek. Lennének régiségek, amelyeket a finnugorsághoz lehetne kapcsolni, oly korból, amelybe az összehasonlító nyelvészet több mint másfélszázados tapasztalataival is csak nagy-nehezen tud visszakövetkeztetni? Hiszen a nyelvtudomány megállapításainak egy része, igen gyakran a nagyobbik része, tudományos „sejtelmekre“: meglátásokra épül fel inkább, mintsem biztos ismeretekre, tényekre; hogyan lehetne akkor megbízni az olyan archeológiában, amely valamely kőre ráfogja: íme ezzel verekedtek finnugor őseink!

Nos, a finnugor régészet nem ábránd, hanem valóság; valóság mint tudomány immár körülbelül 80 év óta; s a dolgok mai állásából ítélve nincs is rá semmi ok, amely miatt e tudományos irányzat megszűnésétől kellene félni. Ellenben annál sürgősebb, annál halaszthatatlanabb, hogy eddigi eredményei, jelen helyzete felől komolyan érdeklődjünk. Ennek a cikknek nincs más célja, mint hogy iránta az érdeklődést felkeltse, vagy ha már felébredt volna, néhány, főként multbeli ismeret és adat felelevenítésével táplálja. Elvégre ebbe a tárgykörbe, igaz ugyan, hogy igen messzi korban: létünk kezdetén, mi magunk is bele vagyunk értve!

Előljáróba bejelentem, hogy ASPELIN és TALLGREN finn archeológusok munkásságáról fogok szólni; beillesztve őket abba az orosz, illetve szovjet tudományos környezetbe, amelybe gyökerestül-eredményestül beletartoznak s amely kutatásaik kiszélesítését, továbbvitelét vállalta. Hogy elsősorban finn nyelvű munkáikat ismertetem, azt azzal okolhatom meg, hogy tanításaiknak az a része, amelyet a hazai szűkebb olvasótáborra számítva foglaltak írásba, bár idegennyelvű munkáiknál sokszor keresetlenebbül, nyiltabban tükrözi felfogásukat, mindamelllett még fokozottabb mértékben elkerülhette magyar szakembereink figyelmét. Márpedig mi teljes joggal, éppen ezekre az ő belső megnyilatkozásaikra lehetünk kíváncsiak, hogy tanaikat megértve, keressük bennük, a helytálló megállapítások mellett egyúttal a korszerű kötöttségeket is, s így magunkat, amennyire lehet, a jövőre nézve máris némi tanulságokkal, tapasztalatokkal vértézhessük fel.

ASPELIN JÁNOS REINHOLD. Nevezetes név a finnugor tudományok történetében. Ez az úttörő finn régész, aki az 1870-es években Budapesten is megfordult, a finnugor régészet tudományának megalapítója. 1875-ben jelent meg vastag (369 lapnyi) doktori munkája: „Suomalais-ugrilaisen muinaistutkinnon alkeita“ (A finnugor régészet elemei) és 1877-től 1884-ig öt kötetben ehhez kísérő anyaggyűjtemény- és illusztrációképpen két nyelvű szöveggel „Antiquités du Nord Finno-Ougrien“ (Muinaisjäännöksiä Suomen suvun

as umus-aloilta) című nagy (több mint 400 folio lapnyi) régészeti albuma. A két mű együttvéve alkotja a finnugor régészeti tanulmányok alapját, az addig elérhető multszázadi ismereteknek azt az összefoglalását, amelyen a XX. századi kutatások TALLGRENNEl megindulhattak.

Ily nagy mű megírása, ekkora anyag összegyűjtése és kiadása, elszett munka eredménye nem lehetett, hanem csakis tervszerű és előkészített, hossz-szas, gondos tanulmányoké. Életrajzírói 1868-ra teszik az időpontot, amikortól fogva az 1842-ben született, egyetemet végzett történész-levéltáros érdeklődésével svédországi benyomások hatása alatt az archeológia felé fordult. Elhatározását, hogy a finnugor régészettel fog foglalkozni, két tényező magyarázta meg: CASTRÉN MÁTYÁS példája, aki oroszországi utazásaival a kutatás irányát jelölte ki számára, és másfelől a skandináv régészet magas színvonala, amely őt nemcsak hogy pompás szakképzettség birtokába juttatta, hanem egyszerűmínd munkatársul is befogadta az egykorú svéd kutatóktól (mint HILDEBRAND JÁNOSTól és MONTELIUS OSZKÁRTól) nem művelt oroszországi és szibériai kérdések feldolgozása céljából. Így történt, hogy egyéb külföldi tanulmányain kívül, 1871-től 1874-ig összesen két évig orosz földön, Szentpétervárott, Moszkvában, Kazánban és Permben végezte kutatásait, ezalatt is, utóbb is szoros kapcsolatban maradv a orosz régészekkel, akik már az 1850-es években UVAROV A. Sz. szervezése alatt hozzáfogtak roppant kincseket rejtegető országuk régiségeinek rendszeres feltárásához.

Mint hogy nem életrajzi adatokat akarunk közölni a finnugor régészet művelőiről, hanem csak jellemezni őket ilyen irányú munkásságuk felemlítésével, ASPELIN további élete folyásáról itt elég csak a legszükségesebb tudnivalókat megadni. Ilyen az, hogy nemcsak a finnugor, hanem a finn régészetnek is megindítója volt. 1870-ben ő alapította a Finn Régészeti Társaságot (Suomen Muinaisyhdistys, Finska Fornminneföreningen), 1878-tól 1885-ig egyetemi rendkívüli tanárként működött, onnantól fogva haláláig, 1915-ig, az állami archeológikus tisztét töltötte be. Későbbi munkái közül kiemelendő finnországi őstörténete (Suomen asukkaat pakanuuden aikana, 1885). A Jeniszej forrásvidékéhez CASTRÉN nyomában három régészeti kutató-utat szervezett és vezetett az 1880-as évek végén. TALLGRENT, aki 1885-ben született s akinek élet-pályája onnan kezdve, hogy a svédoknál szerezte meg régészeti iskolázottságát egészen odáig, hogy Oroszországba küldték, feltűnően hasonlít ASPELIN pályafutásához, a század elején még közvetlenül ő bízta fel a 80-as években abba-hagyott finnugor kutatásainak felvételére és folytatására.

ASPELIN felléptének tudománytörténeti jelentősége tehát igen nagy. De nem kevésbé jelentős az a nagyszabású kísérlete sem, hogy a finnugor népek őstörténetéhez régészeti alapot vessen. Ezen a téren addig majdnem semmi sem történt, ő pedig egyszer csak könyvekkel állt elő, amelyekben nemcsak az anyag volt szinte kimerítő alapossággal egybehordva, hanem a leletek százairól, ezreiről való ismeretek megfelelő leírás és jellemzés kíséretében be voltak osztva egy időrend és hely szempontjából áttekinthetően felépített fejlődési és elterjedési rendszerbe, sőt még a finnugor népek kulturális fel-emelkedéséről is, az altaji bronzkortól elkezdve a balti-finnek késői vaskoráig, alkotott magának akkor mindenesetre korszerű és tudományos, de ma már legtöbb megállapításában túlhaladott véleményyt.

Mi az, ami bennünket, annyi idő múltával, ma még mindebből különös-képpen érdekelhet? Kétségkívül tanulságos marad lapozgatni régészeti albumában, nézegetni Észak-Eurázsia annyi vidékéről származó összesen 2187

fametszetű ábráját. A mi szempontunkból azonban, azt hiszem, még érdekesebb a rendszer felől érdeklődni, amelyet alkotott. Mekkora kört jelölt ki a finnugor régészet figyelembeveendő területének s miben látta a finnugorság fejlődésének kiemelkedő pontjait, továbbmozdító állomásait?

Ami a finnugor népek őskorának színhelyét illeti, ahhoz ASPELIN meglehetősen nagy területet hasított ki a cári Oroszország földjéből; az európai Oroszország erdőövéhez, mely kétségkívül átvonulási zónája volt a finnek közelebbi rokonainak, hozzávette Minuszinszkig egész Nyugat-Szibériát. Másfelől a régészeti anyag összehasonlítása és jobb áttekinthetősége kedvéért, ahol a régészeti műveltségek határaiban nem volt egészen biztos, bele-bele-szántott a szomszéd szántóföldjébe is, és gyűjteményének függelékeként figyelembe vett egyetmást a régi bolgár állam régiségeiből meg a litvánok, lettek, sőt a lengyelek vaskorából.

S még ez csak nem is meglepő! Ne felejtsük: a nemzeti romantika korszakában vagyunk, amelyben minden, ami mult, ami történelem, megszépítve és kiegészítve jelenik meg a nemzeti mult sáfárai: a történészek előtt, s amelyben az elképzelés szuggesztív hatásának ereje hoz létre az alkotó beleélés útján merőben új tudományokat, eredményeket. Meglepőbb, hogy az egyik nemzeti tudománynak, az archeológiának ez az első finn munkása mennyire adatszerű és mérsékelt tudott maradni ilyen nagy távlatú kezdeményében. Tanításainak lényegét így foglalhatjuk össze. A finnugorok Belső-Ázsiából, az Altaj és Szaján vidékéről származnak. Ebben a kérdésben CASTRÉN ismert elméletét választotta kiindulásul. A keletoroszországi és szibériai kőkorról Aspelin még semmit sem tudott. Így az onnan elindított vándorlást a bronzkorról hozta összefüggésbe. Beszélt úgynevezett „altaji-uráli“ bronzkorról, amelyben egységben látta a Jeniszej forrásvidékének meg a Káma és a Volga közötti területnek bronzkori lelőhelyeit. Ezt a két művelődési körzetet később TALLGREN választotta szét. Kelet-Oroszország felé azért fordult nyomatékosan a figyelme, mert abban az időben onnan kerültek elő a legrégebb műveltségi rétegek, különösen Ananyino és a permi régiségek. Ananyino temetőjét 1858-ban kezdték feltárni. A kiasótt régiségek szakszerű leírása (ALABIN P. V.-től) 1860-ban jelent meg. ASPELIN biztos szemmel felismerte a sírleletek jelentőségét és 1872-ben maga is folytatta egy darabig az ásásokat. Ez alkalommal 600 darabból álló régiséggyűjteményt szerzett be — sajnos, nagyjából a helybeli lakosságtól, mely a sírokat fosztogatta — a helsinki nemzeti múzeum számára. Később a múzeum még többször (1876-ban, 1909-ben és 1915-ben) vásárolt itteni gyűjteményeket. Amikor az orosz tudományos irodalomban folyt a vita e bronzkorvegi műveltség koráról, és az ellentétes vélemények között még csak odáig jutottak (ez LICHA-CSOV megállapítása volt 1876-ban), hogy e régiségeknek bolgár kor előttieknek kell lenniük, ASPELIN számára Ananyino a finnugor fejlődés fordulópontja volt, ahol az altaji bronzkor urálival cserélődött fel. Látni fogjuk, hogy jelentősége még ma sem kicsinyelhető le! Korát ő teljesen helyes okfejtéssel az i. e. III. századot megelőző időkbe helyezte (Alk. 122).

Vonzalmának különös tárgyai voltak a permi vaskori régiségek, főként a régi, az állatmotívumokban duskáló figurális darabjaikban, meg azok a nem permi eredetű ezüst tálak, amelyeket hihetőleg az egykori prémkereskedelem juttatott az őspermiek kezére. Perm azonban részére több volt e nagy területről összegyűjtött nagyérdékű tárgyak eléggé bizonytalan meghatározású egyszerű lelőhelyénél. Belőlük a permi „állam“ nagyságára, hajdani fényére következtetett s ebben a tekintetben romantikus elképzelései voltak. Legalább is

TALLGREN szerint Perm semmiesetre sem alkothatott kultúrközpontot, ahonnan nyelvrokonaink egy részének — a finn ágak — szétvándorlása végbemehetett volna (Tiet. 162), magával vive, ASPELIN szerint, az újabb vaskor jellegzetes finnugor termékeiként azokat a függő ruhadíszeket, amelyek oly nagy számmal kerültek felszínre nyomozásai során Permtől Inkeriig különféle finnugor népek temetőiből. Általában a vaskori tárgyak értelmezésével, úgy látszik, kisebb sikere volt. Jelentősége itt az anyag feltárásában jelölhető meg, s abban, hogy a kétségkívül igen érdekes permii, talán sámánisztikus eredetű állatábrázolásokra, amelyekkel az orosz kutatók is, pl. ANUCSIN D. N. és SZPICYN A. A. sokat foglalkoztak, a figyelmet ráirányította. — Nem kísérjük őt tovább azon az úton, amelyen a finneket, már THOMSEN alapvető nyelvészeti megállapításait is tekintetbe véve, mostani hazájukba vezette, csak azt jegyezzük még meg, hogy ebben is korszerű, de tévesnek bizonyult nézetek kötötték meg magyarázatát. Azt tartotta, hogy a finnek egy része (a hämeiek és karjalaiak) a Karjalai földszoroson át vonultak be Finnországba. A beköltözést viszonylag késői időre, csak az i. u. VII. századra tette (Ant. 250, 261). HACKMAN ALFRÉD, a finn vaskor jeles kutatója óta, mint ismeretes, az elfogadott nézet erről az, hogy a finnek tengeri úton települtek át Észtországból mai hazájukba; abban is egyetértenek a kutatók, hogy ez sokkal korábban, már időszámításunk első századaiban megindult.

Bizonyos tekintetben régészeti albumához írt bevezető összefoglalásai is fejlődést jelölnek felfogásában. Egészen újszerű pl. itt az, amit a lívekről, azoknak a többi finnugor népeket megelőzően figyelmet keltett, viszonylag magasabb színvonalat tükröző régiségeiről olvasunk (Ant. 369). ASPELIN rendszerében azonban ennek a nagy műnek a jelentősége inkább az, hogy még jobban kidolgozta benne a finnugor régészet egyes tartományainak körzeteit és típusait. Nem árt idejegyezni, hogy általánosabb megjelölések (mint északoroszországi kőkör, altaji-uráli bronzkor stb.) mellett ilyen konkrét, szinte néprajzi csoportok is szerepelnek rendszerezésében, mint a permieken kívül a mordvinok, a merják, a vepszék, az inkerik, és az észtek mellett a lívek, a finn régészet nyugati függelékeként pedig a skandináv jellegű Ahvenanmaa (svédül Åland) sziget. Hogy szemlélete inkább néprajzi, semmint régészeti, amennyiben nem képes magát kivonni a finnugor rokonság inspirációja alól, azzal maga is nagyon tisztában volt.

Íme így áll előttünk összevont és csak vázlatos jellemzés keretében a finnugor régészet alapítójának alakja. Rólunk magyarokról, kétségkívül igen bölcsen, csak kevés szót ejtett s akkor is mindig a tárgyhoz illően. Tudott rólunk, ismert bennünket, de rokonnépként kívül hagyott számításából. Őt a finnugor „Észak“ érdekelte, amint kiadványa francia címében óvatosan elhatárolta magát tőlünk. Még az obi-ugorokat sem tárgyalta, akiknek régészeti multja akkor még kevésbé volt vizsgálva. Egyébként teljes munkát végzett. S ha még tekintetbe vesszük, hogy a kihalt merja nép után is nyomozott, amelyről nevének kívül addig semmit sem tudtak, elmondhatjuk, hogy a finnugor őstörténeti kutatást fontos területek birtokbavételével vitte előbbre. Munkájának véghezvitelében nem kis segítséget nyújtottak neki az orosz régészek, akiknek a körében CASTRÉN és ő fáradhatatlan nyomozásai következtében kapott a rejtélyes csud-kérdés olyan értelmezést, hogy mindenütt finnugorok értendők rajtuk.

Oroszországban, mint SCHMIDT A. V.-nek egy 1928-ban megjelent igen részletes történeti értekezéséből látni (Archeologischeskoe izucsenie drevno-

sztejt Szevera SzSzSzR. Finnougorszkij Szbornik), a század végére a régészeti kutatások széles körre terjeszkedtek ki. Ekkoriban a régiségek nemzetiségi hovatartozása lévén az egyik fő probléma, orosz kutatók is elismerték egyes vidékeknek és műveltségeknek „finn“ vagyis finnugor jellegét. Különösen nagy érdemeket szerzett az orosz föld régiségeinek feldolgozásában SZPICYN A. A., akit TALLGREN valóságos katalógizátornak („catalogueur“) nevez. (ESA. VII, 4). A forradalom előtti orosz archeológiának ez a legnagyobb alakja 1931-ben halt meg. Szakavatott anyagközlései nagy mértékben elősegítették TALLGREN szintetikus munkáját. Finnugor specialista azonban nem volt, csak mindenoldali, elfogulatlan kutató, aki — érdekes apróság — egy Kazán vidékén eltemetett vitéz sírjában a norman kard mellett található magyaros övkészletre is figyelmes lett (SCHMIDT 208). — Finnugor szempontból előtte PONOMAREV P. A. nevét tartjuk kiemelkedőnek; ő már az 1880-as években három finnugor problémakörben: az ananyinói, gorodiscse- és pianobori kérdésben tört utat (SCHMIDT 175).

Ezzel térjünk át a finnugor régészet másik nagy egyéniségének, TALLGREN A. M. — Aarne Mihálynak — bemutatására. Pályakezdésére céloztunk már előbb. 1908-ban került ki először Oroszországba, ahol ezután még elég sűrűn megfordult (1909, 1915, 1924, 1925, 1928, 1935). Már első nagyobb műve, doktori munkája: „Die Kupfer- und Bronzezeit in Nord- und Ostrussland“ (1911) egy csapásra ismertté tette nevét. Kutatásainak kiindulási pontja tehát a bronzkor volt, a finnugor fejlődésnek ez a központi, kelet-európai kérdése. Programba vette, hogy az egész uráلتaji bronzkor területét feldolgozza, Északnyugat- és Dél-Oroszországgal meg a Kaukázussal együtt, s ezt a tervét pontosan teljesítette is. Innen ment át a következő évtizedben a vaskor tanulmányozására.

Ekkor már egyetemi tanár volt. 1920-ban a tartui észt egyetemre hívták meg tanárnak, 1924-től kezdve pedig Helsinkiben működött mint professzor. Észtországi tartózkodása finnugor szempontból is igen termékenynek bizonyult. Nemcsak látókörét bővítette ki, hanem megalapítójává tette őt az újabb észt régészeti kutatóknak. Életéből még egy adatot említsünk: az „Eurasia“ című folyóirat megindítását. Ezt a neves etnográfussal, SIRELIUSSzal együtt alapította 1927-ben, s a szerkesztését MANNINENNAL folytatva, ennek halála után teljesen maga adta ki 1938-ig, amikor a folyóirat a XII. kötettel megszűnt.

Az Eurasia Septentrionalis Antiqua (ez volt a folyóirat teljes neve) TALLGREN számára az európai publicitást, széleskörű tervei valóraváltását jelentette. Ide központosultak később összes törekvései. Előbb a Finn Régészeti Társaság folyóiratában (SMYA) jelentek meg főbb művei, pl. „L'époque dite d'Ananino dans la Russie orientale“ (1919), utóbb azonban a külföldnek szánt majdnem minden munkáját itt tette közzé, összesen 25-öt, köztük természetesen a finnugor tárgyúakat is. Pl.: Permian Studies (1928), Problems concerning the Central-Russian Gorodishche Civilisation (1936), Sur l'origine des antiquités dites mordvinnes (1937), stb. Feltételezve, hogy ezek hazai szakköreink előtt ismertek s könnyen hozzáférhetőek, ez alkalommal inkább nagyobb munkái szünetjeiben írt finn nyelvű és népszerű, de éppen azért összefoglaló jellegű közleményeiből merítjük reá vonatkozó általános tájékozódásunkat (korántsem akarva elébevágni munkássága mindenoldali szakavatott értékelésének).

Ezek az összefoglaló dolgozatai a mi szempontunkból igen fontosak és érdekesekek, s éppen legjobb éveiből valók. Ilyenek a „Tietojemme rajoilta

historiassa“ (Ismereteink a történelem határaitól) című 1920-ban megjelent könyvecskéje második felében „Az ú. n. urálaltaji terület“ főcím alatt olvasható pompás esszé-sorozata, élén a Suomen Museo-ban is közölt programmértékezésével: az urálaltaji régészet feladatairól és alapkérdéseiről; A Suomen suku I. kötetében (1926) közzétett finnugor régészeti alapvetése („Suomalais-ugrilainen muinaistiede“) s TOIVONENNEL együtt a Suomen kulttuurihistoria I. kötetébe (1933) írt finn őstörténeti vázlata („Suomen kansan esihistoriallinen kulttuuriperintö“). Side veendő nem utolsó sorban a „Suomen muinaisuus“ (Finnország őskora) című régészeti kézikönyve is (1931): a legszebben elgondolt és megírt régészeti munkák egyike, amelyben a szerzőnek nagy perspektívákban tájékozódó igazi történeti szemlélete különösen vonzó módon érvényesül.¹

Érdekes ezekben a dolgozataiban már az is, hogy váltakozva fordul elő bennük a finnugor, máskor a urálaltaji megjelölés. Vajjon ez programmbeli következetlenségből vagy ingadozásból fakad? Azt hiszem, egyáltalán nem! ASPELIN finnugor régészetet kezdeményezett, de Minuszinszkot is belevonta Szibériából: TALLGREN Minuszinszkot kikapcsolta a finnugor problémából, de a finnugor programot urálaltajival váltotta fel, úgy hogy ebbe Minuszinszk és Szibéria is beletartozott, az európai Oroszország déli részével együtt. A központban így megmaradt a finnugor kérdés, de déli és keleti határai kibővültek a természetes földrajzi és kultúrhatárokig: a Fekete-tengerig, a Kaukázusig és Szibériában a Jeniszej folyóig. A finn régészeti tudomány így nem adott fel semmit már korábban meghódított kutatási területeiből, sőt a kört még kijebbb vonta meg s a finnugorság déli határain elhelyezkedő nagyszámú törökség régészeti kutatására is bejelentette — a finnugorsággal való érintkezései miatt — kultúrigényét. Ugyanez a Fennoskandiából délkeleti meg keleti irányban gyűrésen tovaharapódzó érdeklődés figyelhető meg egyes finn néprajzi írók munkásságában, főképpen pedig — az egészséges munkamegosztás folytán — a finn nyelvészet művelőinél.

Egyszerűen „finnugor“ és „urálaltaji“ nem jelent lényeges különbséget TALLGREN célkitűzésében. Hanem jelenti annak a közelebbi és távolabbi keleti környezeteknek a tanulmányozását, amelynek gyűjtőpontjában a finnség ősi multjára fény derül. Így aztán nevezhetni ezt a területet akár Kelet-Európának, Euráziának, vagy akár egyszerűen Oroszországnak is. Jellemző a szempontoknak erre az egybehangzására, hogy az „Eurasia“ folyóirat beköszöntőjében adott „keleteurópai“ programban ugyanazok a gondolatok térnek vissza francia szövegezésben, mint amelyeket korábban finnül „urálaltaji“ programjában ismertetett.

Nézzük azonban most már kutatásainak eredményeit is, amelyeket ASPELIN munkájának háttéréből mérhetünk le legjobban. Ezek az eredmények egyáltalán nem oly fényesek, mint a nemzeti tudományokban többé-kevésbé mindenütt jelentkező kétségbevonhatatlan nacionalista törekvésektől — mondjuk így — elvárnánk! Nagyon is szerények, a nyelvészet igénytelen megállapításaihoz símulók. A finnugor őshaza Oroszország erdővidékén volt, közel

¹ Rövidítéseink: Alk. = Alkeita stb.; Ant. = Antiquités; Tiet. = Tietojemme stb.; SS. = Suomen Suku I; SM. = Suomen muinaisuus; SK. = Suomen Kulttuurihistoria I.

a puszta határához, a Volga középső folyásának partjain, az Okánál talán a Káma-folyóig (SK. 30). A finnugorok műveltsége az őslappokéra emlékezteti, azzal a különbséggel, hogy a lappok a kő használatát elfelejtették, de hogy a finnugorok ismerték (SM. 75). Felteszik — írja felettébb óvatos fogalmazásban — hogy Közép-Oroszország kőkorának valamelyik fokozata ezt a műveltséget képviseli. Tudjuk, hogy ez az ú. n. fésűskerámiai műveltség, amelyről elterjedése alapján a svéd ALMGREN OSZKÁR már 1905-ben kimondotta azt a szinte a mai napig uralkodó véleményt, hogy finnugor törzsek lettek volna a hordozói. A mozgásban levő nép folyóparti halásztelepeinek nyersanyaga kő, kovakő, pala, szarv és csont volt. Ezek az i. e. első ezred kezdetén vonták meg magukat ellenség elől védekezvő ú. n. gorodiscékbe: mellékfolyók és folyók találkozásánál választott, természettől is, két vízpart által védett erődített földvárakba. Ezzel vált a település első ízben bizonyos fokig helyhezköthetővé. Mint idézett ide vonatkozó angol nyelvű tanulmányában írja, ez erősítések lakói a Volga—Oka körzetben nem voltak elsősorban vadászok. Szemben az északibb gorodiscékkal, pl. a Vetluga völgyében, itt háziállatok csontjait is találták. A bronz igen ritka; a nyilak, kések, balták vasból vannak; a közhasználati nyersanyag pedig a csont. Ez a műveltség nyugat felé Fehéroroszországon, Litvánián át Kelet-Lengyelorszáig húzódik. Keleten nyilván finn, nyugatabban balti és különféle szláv népek képviselheték (ESA. X, 179).

A gorodiscse-műveltségben a finnugorok nem mind egyforma mértékben vettek részt, hanem nagyobb súllyal inkább a nyugati csoport: az őspermiek a Vetluga folyónál, a finn-volgai népek az Oka és a Valdaj között, ahonnan a bronzkor végével szétvándorolnak (SS. 203). A keleti csoport: az ugarság, ugyanekkor már magasabb műveltségi formát sajátított el: a keletoroszországi bronzkor kultúráját — Ananyinoét. Minthogy idevágó tanításai magyar vonatkozásúak, szükségesnek látom kijelentéseit szöszterint is idézni. 1919-ben (francia monográfiájában) és 1920-ban (Tietojemme stb.) gondolatmenete a következő: Az ananyinói műveltség folytatása a Kámánál a pianobori, mely i. u. 600-ig tart. Ekkor vége szakad és Kelet-Oroszországban nem folytatódik tovább. Hova tűnt el? Ebből folyik következtetése: „je pense surtout à la civilisation magyare, qui pourrait être une continuation de la série: civilisation de Pianobor — d'Ananino — de l'âge du bronze en Russie centrale“ (184). Finnül aztán így folytatja: „Ainakin toistaiseksi en ole voinut myöskään löytää magyarien kulttureista v. 800—1000 vaiheilta j. Kr. pianaborilaisia kulttureielementejä. Tämä kysymys vaatisi tarkkaa tutkimusta itse Unkarissa, jotta magyarieläinusteoria voitaisiin ratkaista — positivisesti tai negatiivisesti.“ (Tiet. 179—180). A kérdésnek ez az eldöntése azonban nem történt meg. Ellenben TALLGREN még egy részlettel továbbvitte elméletét, mikor finnugor régészeti alapvetésében 1926-ban azt írta: „Talán azt lehetne gondolni, hogy a keleti bronzműveltséget az ugarság képviselte, nevezetesen annak déli részein a magyarok, északon és északkeleten pedig az osztjákok és vogulok“ (SS. 203). — E műveltség fokáról itt elég annyit jellemzésül mondanunk, hogy bár egykorú vele, mégis sokkal különb a gorodiscéknél. A sírleletek mindig igen teljesekek. Fegyverben és szerszámban sok a bronz, a kések már vasból vannak, kardok nincsenek. A díszítőművészet állatstílusa déli, szkita kapcsolatra vall.

Miután a legrégebb korszakokat elintéztük, onnan fogva most már bátrabban futhatunk át tanításain. Az ugarságról több fontos megállapítása

nem volt, csak azt hangoztatta nyomatékosan, hogy a permi vaskor állatképeit az obi-ugorok vallásával kapcsolatban kell vizsgálni (Tiet. 92). A nyugati finnek a római eredetű és feljük a gótoktól közvetített magasabb európai műveltség akkor érte utól, mikor vándorlásaik folyamán a Baltikumra érkeztek. Az ekkor bekövetkezett műveltségi változás oly nagy volt, hogy úgy látszik — idézem — „sem a finnugor kultúrorökség, sem a finn-volgai fejlődési fok hagyatéka nem mutatható ki számottevő mértékben Finnország új finn telepeseinek Kr. sz. tájáról származó tárgyi anyagában“ (SK. 36). A többi, még Oroszországban visszamaradt finnugorság történetében a IX. század hozott alapvető változásokat. Ezt megelőzően, 500 és 800 között itt három különböző kultúrkör és tartomány volt: Perm, az Oka folyó völgye és a Baltikum. „A változást a törökök, a szlávok és mindenekelőtt a viking vagy varjág gyarmatok okozták, részben az arabok, Bizánc és a keresztyénség. A szétszórt területek kereskedelmi és állami egységekbé csoportosultak“ (SM. 152—3).

Mint látjuk, szintetikus kép az övé, a nyelvészet őstörténeti következtéseivel mindenképpen egyezséget kereső. Éppen azért bizonyos szürkeség jellemzi a finnugorság legrégebb korszakait bemutató kartonjainak színeit. Amit a finnek vándorlásairól i. e. mondhat, az majdnem csupa feltevés. Csak Finnországnak a Baltikumhoz való őstörténeti viszonya kerül régészeti bizonyítékok alapján történeti megvilágításba. Oda, ami azon túl beljebb van, a finnugor erdők sűrűjébe, mégis csak a nyelvészet világossága képes fényt deríteni. Mert ami régiségek a föld alól felszínre kerülnek, azok egyelőre mind a délibb vidékek koronkénti műveltségi központjainak kulturális visszfényét tükröztetik; a finnugor régiség alig több szélső területnél, perifériánál (Tiet. 79); önálló arca és jellege, ha van is, meg nem fogható, hanem kisiklik a kutató ember kezéből. Hacsak a leletek helye és kora nem jön segítségünkre, egyébként egyelőre kevés fogódzó van olyan, amely eldönthetné, hogy a finnugorok ősei micsoda műveltségi javakkal bírtak évezredekkel ezelőtt.

E szerint az igazi „finnugor régészetnek“, vagyis az olyannak, amely nemcsak egyes finnugor nyelveket beszélő népek régészeti hagyatékát külön-külön, hanem egységben, egymásrahatásukban vizsgálja, még nem jött volna el az ideje, vagy ami ennél rosszabb, már el is múlt volna? Szükséges-e egyáltalán „finnugor régészetről“ beszélni, nem volna-e mindenképpen célszerűbb a régészetet, mint bizonyos meghatározott kultúrjavak meghatározott módszerű vizsgálatát felmenteni azon terhes kötelezettség alól, hogy mindig csak a népiség szempontjait tartsa szem előtt, ami a távolabbi múltban, a kőkorszak végétől visszafelé haladva, úgyszólván mihamarabb megszűnik régészeti probléma lenni? Vajjon nem ismeri-e félre a régészet tudományának alapjellegét az, aki ASPELIN módjára néprajzi szempontokat visz bele, vagy aki TALLGRENNA-val tartva szorosán a nyelvészek mellé társul és kétségbevonhatatlanul értékes tudományos kíváncsiságát odaszegezi a nyelvészettől vont barázda mellé, arra vigyázva, hogy onnan a föld alól micsoda kincseket tudna a közös feladat: az ősi múlt kutatása szempontjából előbányászni? — Így merészen és kertelés nélkül felvetve is micsoda súlyos, témánkat valóban lényegében érintő kérdések! Éppen azért úgy gondolom, megérdemlik, hogy mindkét oldalról fejteggessük: előbb negatív, majd pozitív beállítottságban. Negatív szempontból két érvet hozhatunk fel a „finnugor régészet“ ellen, egyet TALLGREN életrajzából, másikat a régészeti irodalomból. Az előbbi csak a magam megfigyelése.

TALLGREN finnugor elméleteinek súlypontja pályája elejére, még az 1910-es évekre esik.¹ Amint ASPELINNél nem hosszú idő, legfeljebb másfél évtized az a tanulmány, amit a finnugor kérdések vizsgálatában eltölt, azután másfelé fordul érdeklődésével: úgy TALLGREN esetében sem állandó a finnugor kérdés „ihlete“ olyan értelemben, hogy fő tudományos „meglátásai“ első eredményeivel születnek meg s azután ezeket a szellemi gyermekeit a későbbiekben csak felneveli, továbbdajkálja. Sőt át is néz felettük, s ha vissza-visszatér is megint hozzájuk, később az olyan kérdéskomplexumok, mint a Pontus-vidék s Kaukázus, a finnugor kérdéseknél jóval nagyobb teret kapnak kutatásaiban. Eddig ebből nem lehetne semmire se következtetni, hiszen a finnugor régészet köre nem oly gazdag problémákban, mint pl. a Kaukázus régészete. De mire magyarázzuk, hogy TALLGRENnek voltaképpen két arcát ismerhetjük meg műveiből. Kifelé (a külföld felé) némileg mást mutat, mint befelé (saját hazájában). Befelé finnugorság, kifelé Eurázsia. Finnugor közleményei, amelyekből merítettünk, mind befelé fordult arcát mutatták. Azt írta esszégyűjteménye előszavában 1920-ban, hogy az uráltaji csoportot, még a címét is megmondja, idegen nyelven ki fogja adni, s nem tette. Sőt, fontos és úttörő őstörténeti összefoglalásait mind csak finn nyelven jelentette meg, aminek az a következése lett, hogy Magyarországon egyetlen könyv, ZSIRAI MIKLÓS „Finnugor rokonságunk“ című műve vette ezeknek hasznát a régészeti eredményeket tárgyaló tömör összefoglalásában.

Meg kell mondanom, én ezt a tartózkodását azzal hozom összefüggésbe, hogy Finnországban a finnugor problémák tekintetében fokozatos kijózanodás ment végbe előbb a folklórban, aztán a néprajzban, végtére úgy látszik a régészetben is a század eleje, de különösen a 20-as évek óta. A 10-es években még delel a finnugor tárgyi néprajz nyári napja, a 30-as években pedig már hűvös kritikái szellők fujdogálnak. Ha azonban úgy igaz, hogy említett „meglátásomban“ „van valami“, akkor ezt érvül talán a „finnugor régészet“ ellen lehet használni, s akkor a finnugor néprajz válsága (NyK. LIII, 292) egyúttal a finnugor régészetnek is l e h e t (de ez korántsem biztos!) a válsága. Annyi bizonyos, hogy a két probléma összefügg egymással. Avagy nem érthetetlen-e különben, hogy egy ily ragyogó előadónak, kutatónak nem lett a kelet-kutatásaiban, minden igyekezete ellenére, utódja?

De ne bántsuk személyes kérdéseinek, fájdalomainak kiteregetésével e nagy ember emlékét, akit magam is hallgathattam 1931-ben Helsinkiben ösztöndíjas koromban; akinek a kedvéért a nagyhirű professzor, talán azért, mert izgatta, hogy magyar van hallgatói sorában, akárhányszor német szavakat tűzdelt előadásába; aki pedig hiába is titkolta volna: minden régészeti előképzettség nélkül ült le a csekélyszámú hallgatóság padjába; s aki végül is attól tartva, hogy nem tud megfelelni a várakozásnak, a második félévben kénytelen volt lemondani — igaz, hogy egyéb érdeklődési tárgyai miatt is — TALLGREN óráinak látogatásáról...

Tudományos társaságok ülésén ezután is hallottam őt néhányszor. Egyszer Közép-Ázsia sziklarajzait magyarázta, máskor a kaukázusi megalit-kultúra emlékeit, és SIRELIUS képének leleplezésén a 80 éve elhunyt CASTRÉN-ról

¹ Fellépte voltaképpen már 1908-ból kelteződik (dolgozata Az uráltaji bronzkorról). Ezidőtájt olyan neves kutatók jelentkeznek a finnugor néprajzi kutatások területén, mint Sirelius (1906), Aarne (1907), Mansikka (1909), Hämäläinen (1913) és Holmberg-Harva (1913). Ezek közé sorolódik be archeológiai vonalon a fiatal Tallgren pályakezdése.

emlékezett, aki 38 éves korára annyi nyelven értett, mint amennyi évei száma volt. Még tíz évvel később is láttam az előadói asztalnál (finn szokásokkal ellentétben) szabadon beszélni ABERCROMBYRÓL, a finnbarát angol régészről, akiről szólva néhány jóízű anekdotával fűszerezte az emlékbeszéd komolyságát.

Ma is úgy áll előttem nyúlánk alakjával, élénken reagáló arckifejezésével, amelyet a halála után közölt fényképek sehogyan sem tudnak visszaadni. A régi arcnak, a régi hangnak örültem, akkor pedig, három évvel pályájának lezárta előtt, nem volt már a régi. Elszakítva kedvenc munkaterületétől, az oroszországi archeológiától, hontalannak érezte magát övéi között is. Annak, aki oly sokat dolgozott, és annyit elért célkitűzéseiből, csupa vágyból szótt gyermeteg kedélyét meglepte a nagy feladatok elérhetetlenségének tudata. S aki Eurázsia néven magához akarta ölelni az egész művelt és még ismeretlen keleti világot sok ezer éves műveltségével együtt, annak vissza kellett vonulnia háború, inség közepett egy olyan józan, kisigényű tanítványi sereghez, mely az ő könnyelműen nagyranövesztett vágyait már nem értette meg. Gondolom, romantikusnak tartották, pedig csak más volt, mint általában a finnek. Déli, nyugtalanvérű. Anyjának kultúrszomja és nagyapjának, a hajóskapitánynak utazási kedve határozta meg kutató egyéniségének alapvonásait. Éppen betöltött 60 évével ahogyan élt — nagy emberként — úgy is halt meg. Talán éppen messzivágyó vonása hozta közel hozzánk. A nyelvészetben SETÄLÄ és RAMSTEDT, a néprajzban közelebbi munkatársai: SIRELIUS és MANNINEN említethetők mellette mint nagyhorizontú kutatók. Azonban, úgy látom, csak az egy RAMSTEDT közülük olyan, aki még nálánál is nagyobb kört fogott be, tágabb látókört szorított össze — mint altaji nyelvész — élete munkásságában.

Ha tőle, amint látni, rokonszenvünket nem tagadhatjuk is meg, mégis nyilvánvaló, hogy az a kor, amelyben élt, ma már mindenestül a múlté. A történelem tett közénk elválasztó vonalat. MOORA H., TALLGREN észt tanítványa ezért támadja őt, bár nevének említése nélkül, a szovjet Insztitút Etnografii Kratkie Szooobszenija 1950. évi füzetében, őt és tanításait — amelyekkel a finnek észak felé mozgását a Baltikumból megvilágította, — a népek közé éket verni akaró tanok közé számítván (29). Nem tartozik szorosan ide, hogy TALLGRENT ebből a szempontból vizsgálva keressük tanítvány és mester között az utóbbinak halála után megromlott viszony mélyebb okát, de nem kevésbé érdekes, hogy finn oldalról is találkozunk olyan véleménnyel, mely szögesen szembefordul TALLGRENNnek addig általánosan elfogadott, bár természetesen hipotétikus nézeteivel. S itt kerítünk sort arra a második érvre, amelyet az előbbieken negatív bizonyítékul jelentettünk be a finnugor régészet ellenében. Ez esetben is VILKUNA KUSTAA-é az ellenzék hangja, aki a Kalevala-társaság évkönyvének 1947/48-i kötetében a legrégebb szláv kapcsolatokról értekezve (dolgozatának címe: „Vanhimmat suomalais-slaavilaiset kosketukset ja suomalaisten esihistoriaa Itämeren partailla“) merőben új véleményt hirdet a finnek őstörténetéről. Szerinte ezek a Baltikumban őshonosok s több ezer éve laknak ott. Nem is lehet, hogy a gorodisce-műveltség alacsony fokáról hódíthatták volna meg a Balti-tenger partjait, amelynek őstörténeti helyzete a régészet leleteiből következően a kérdéses időben kelet felé inkább a kultúrközvetítő, semmint onnan hatásokat befogadó passzív területé volt. A finnek nyelvében található nagyszámú tengeri és hajózási műszó is a finnségnek a tengeri élettel való régi szoros kapcsolatára utal. Ennyiben elfogadhatatlannak minősül a finnugor régészetnek az az állítása, hogy a finnek időszámításunk

kezdetével körülbelül egyidőben érkeztek a Baltikumba s onnan már a következő századokban Finnország felé kezdtek vonulni. Egyáltalán — mondja VILKUNA — vitatható a finnugorság nyugat felé húzódásáról szóló régi tan is, holott inkább nyugatról keletre folyt tovaaharapódzó mozgásuk, példa rá a marik és komik régi nyugatibb szállásai s az obi-ugorok ismert átköltözködése az Urálon túl levő területekre.

Még ha figyelembe vesszük is, hogy VILKUNÁnak régészeti szempontból MOORA kutatásaira és az Ösel-(Saaremaa)-szigeti Asva gorodisce ásatásaira támaszkodó újszerű végkövetkeztetései, mint a jelek (TOIVONEN ellenvéleménye) mutatják, nem találunk, az összes finnugorságra nézve nem is található egyöntetű helyeslésre, akkor sem kétséges, hogy a finnugor őstörténetnek és a régészetnek eddigi szövetsége felbomlóban van; közöttük a néprajz élezi ki az ellentétet. Az olyan tudományban, mely harminc éve alig mozdult előre, ez nemcsak hasznos, hanem talán örvendetes is. A különféle tudományok szempontjainak különbözősége, a kutatások terén jelentkező fázisbeli eltolódások egymás ellen érvényesítve szerencsés súrlódásokra, eszmecserekre vezethetnek, amelyek az ügynek válnak hasznára. Ma még nem jósolhatjuk meg, hogy a „finnugor régészetnek“ mi lesz a sorsa, még ha sejtjük is, hogy eddigi tanításai, úgy amint vannak, tartósan nem maradhatnak meg. Lehetséges, hogy mint tudományos program visszaszorul majd, ezzel szemben valószínű, hogy az egyetemese régészet keretében konkrét problémái mindjobban meg fognak világosodni. — A „finnugor régészet“ kutatásának ilyen immár határozottan pozitív előjelű megítélésére jogosít fel bennünket a szovjet régészet mostani munkája, amelyet ha teljes egészében nem tudunk is áttekinteni — s ez nem is lehet most célunk — egyes részleteiből a munka körvonalaira és természetére merhetünk következtetni.

Amikor TALLGREN 1936-ban elkészítette a finnországi régészeti kutatások mérlegét és mindenkiről, még magáról is megmondta a véleményét, ahhoz a számára fájdalmas ponthoz érve, hogy az eurázsiai archeológiának nincs fiatal finnországi képviselője, különös lírai kitételre ragadtatta magát. Itt ezt találjuk: „Es ist möglich, dass Finnland an diesen Forschungen nicht mehr wie bisher aktiv teilnehmen wird. Das ist auch nicht nötig, und durch das Aufblühen der russischen Wissenschaft wird die Forschung sicher schneller und besser vorwärtsschreiten“ (Eurasia X, 252). A tények igazolták ezt az észrevételét.

A Szovjetunióban, amint ezt SCHMIDT megírta s amint TALLGREN úti beszámolóiból kitetszik, az Októberi Forradalom után főként 1922-től kezdve új alapokon szerveződött meg a régészeti kutatás, s az 1920-as évek végétől fogva nagyszabásúan és tervszerűen végrehajtott rendszeres kutató-ásatások a következő évtized derekára elélték meg a nagyobb beszámoló-kiadványok megjelenését. 1940-ben jelent meg a „Materiali i issledovanija po archeologii SzSzsZR“ című vezető régészeti kiadvány-sorozat (eddig 23 kötet) I. darabja éppen az Urál- és a Káma-vidék anyagának szentelve, most pedig (1951-ben) e sorozat XXI. és XXII. kötete folytatja tovább a feltárt anyag közzétételét ugyanerről a területről. Az előbbiben a neolitik- és bronzkor van feldolgozva, az utóbbiban pedig, CSENERCOV V. N. szerkesztésében részben a gorodiscekről, részben hozzánk közeleső, pl. középkori régészeti kérdésekről van szó. Mint KISZELJOV Sz. V.-nek a „Kratkie Szooobszenija Insztituta Isztorii Material'noj Kul'turi“ 1952. évi füzetébe írt s a háború utáni ötéves terv régészeti kutatásairól beszámoló cikkéből értesülünk, nemrég befejezték a kámai Ananyino-

kor monografikus vizsgálatát is (14). Ennek kiadása, úgy látszik, még hátra van.¹

Megjegyezve, hogy 1951-ben az Akadémiai Kiadónál megjelent egy „Szovjet régészeti tanulmányok“ című gyűjteményes kötet HARMATTA JÁNOS fordításában, amely a Szovjetunió régészeti kutatása módszerének megismerésére bevezető olvasmányul alkalmas, nem tehetjük meg, hogy egy-két, a szovjet régészeti tanulmányozása közben felötlött szempontra itt is ne figyelmeztessünk.

Az egyik az Urál keleti lejtőjén felfedezett kőkori telephelyek jelentősége. Az ú. n. Sigir-kultúra az i. e. második évezred végén és az első évezred elején virágzott. Róla több tanulmányt DMITRIJEV P. A.-tól közöltek, aki a Honvédő Háborúban esett el. Az uráli kőkori földházakról szóló dolgozatát HARMATTA fordításban kiadta. Ennek a műveltségnek nyilvánvaló kapcsolata van az ugarsággal. Ezért jellemző, hogy a régészek, mikor az egykori kimélyített földházaknak földfeletti részét el akarják képzelni, SIRELIUSNAK az obi-ugorok kezdetleges lakásairól írt ismert tanulmányából vesznek példát s eképpen a néprajz segít a régészetnek ma meglévő jelenségeket történeti alapra helyezni. Meglepő, hogy a telephelyeken kiásott leletekből milyen sokoldalú képet alkothatni az egykori műveltség szintjéről. Így SZALYNYIKOV K. V. dolgozatában, amelyet a délkeleti Urál-vidék bronzkoráról írt, hozzászólás olvasható egyebek közt a magyar őstörténetet is érdeklő lótenyésztés kérdéséhez.

Művelődéstörténeti szempontból nem kevésbé tanulságos a felső Káma-vidék X–XIV. századi leleteinek feldolgozása TALICKIJ M. V., a Honvédő Háborúban szintén elesett régész tanulmányában. Tanulságos pedig a bolgár műveltségi hatások miatt, amelyek a komikat és permjakokat éppúgy utolérték itt, mint a magyarságot néhány évszázaddal hamarább. S minő érdekes probléma: a szerző megállapítása szerint e nyelvrokonaink is az ekés műveltséget sajátították el tőlük, mint a magyarság, amelynek nyelvében az eke bolgár-török jövevényszó. A földből előkerült tárgyi valóság szinte kínálatja magát, hogy a szovjet régészek segítségével kinyomozzuk: milyen volt az az ezer évesnél régebb bolgár-török eketípus, amelynek használatára nevével együtt ez a földművelő nép tanította meg a honfoglalók őseit.

Régészeinkre vár a feladat, hogy a szovjet archeológia eredményébe bekapcsolódva, őstörténeti vonatkozásait magyar szempontból hasznosítsák, továbbfűzzék, kiegészítsék. Úgy értesülünk, hogy egyik kiváló régészünk, LÁSZLÓ GYULA, a magyar őstörténet régészeti feldolgozásához ismertetni fogja az e tárgykörbe eső szovjet régészeti irodalmat. Bízunk benne, hogy a Szovjetunióban oly nagy fejlődésnek indult régészeti kutatások őstörténetünk anyagi alapjainak szempontjából hatalmas segítséget fognak nyújtani a finn-

¹ E finnugor területek régészetiének áttekintő eredménye: SZMIRNOV A. P. nagy tanulmánya a mondott sorozat XXVIII. kötetében a középső Volga- és Káma-vidék népeinek ősi és középkori történetéről (Ocserki drevnei i szrednevekovoj isztorii narodov szrednego Povolzs'ja i Prikam'ja, 1952) e sorok írása után került előnk. Ez a mi szempontunkból azért igen jelentős, mert SCHMIDT korábbi hangsúlyozottan elismerő méltatásai után (i.m. 186, 193, 195, 227) immár TALLGRENnel és elődeivel szemben általában véve határozottan elítélő állást foglal el (műve bevezetésében) s az eddigi finnugor régészeket egyetemlegesen ideológiai, sőt politikai vétségekben marasztalja el. Ennek a felfogásnak a kihatása a kutatások további menetére még nem becsülhető fel. SZMIRNOVnak az a régészeti ellenvetése azonban, amely a volgai finnugorságot a baltiaktól távolállónak jellemzi és velük szemben eredetiségüket (szamo-bűtnoszty) hangoztatja, legalább is TALLGREN tanításaira nehezen vonatkozatható, aki amint láttuk, a keleti és nyugati finnugorok között közvetlen régészeti kapcsolatokat nem talált.

ugor őstörténeti kérdések nyelvészeti megvilágításának. A „finnugor régészetről“ mint kutatási irányról vélekedhetni többféleképpen, de a finnugor nyelvészet, mint általában a legtöbb műveltségi megnyilatkozás háttérében a régészeti problémák kétségbevonhatatlanok. Az archeológia materialista alapú tudomány. Maga az anyag feltárása viszi előre. Ez a feltárás pedig ellentétes elméleti irányzatoktól meg nem zavarhatóan szervezeten folyik és halad előre. Míg a nyelvi, a folklór- és a néprajzi gyűjtés anyaga a különféle szempontok szerint vita tárgya lehet, az nem vitás, hogy a földben lévő régiségeket napfényre kell hozni; ez a Szovjetunió vagyonának egy része. Ezért sikeresebb, lendületesebb a feltáró munka menete még az előbb említett tudományok gyűjtésénél is, s ahol az exkavátorok ásnak, ahol az új technika megváltoztatja a térszín képét, mindenütt régészek is kutatnak; az ily kutatás mellett a finnugor régészet sem sorvadhat el.

A várható eredmények még nem mind tekinthetők át, de éppen azért fel kell készülni rájuk. A Szovjetunió északi erdőövében nem lebecsülendő területek tartoznak a finnugorság multjához. Mikor a kőorból kilépő ember népi meghatározottságot nyer (hogy már népi névvel lehet nevezni), Európa keleti részein az erdőövében elsőnek a finnugorság lép fel, még az indoeurópaikat megelőző időben. Bizonyos, hogy a föld alatt több nyomát találni, mint ami nyelvéből tovább él a felszínen. De ezt külszörzágokból időszakonként irányított érdeklődő-expedíciókon, egy-két ember felbuztatásával megismerni nem lehet. Még kevésbé gyűjtemények összevásárlásával. Az anyag közkinccsé tétele, irodalmi ismertetése által, természetesen szovjet régészekre marad. Ezek, amint látom, nem néprajzi, nem is őstörténeti, hanem egyszerűen régészeti szempontból járnak el, mindenféle népi elfogultság nélkül. Bányászok, akiket egyelőre a munka nagyja érdekel s nem annyira végső értéke az adatok bizonyító súlyának. Óriási előnyük mindenki mással szemben, hogy ott vannak a helyszínen. Gyűjtésben, publikációban nincs, aki vetélkedhetnék velük. A mi részünk más területre esik. Ez a terület a szintézis. Nem most, hanem majd a kiadványok sorozatának megjelente után. Amikor a feltételek együtt lesznek ahhoz, hogy újra össze lehessen egyeztetni a jelenleg széthúzó szaktudományok vallomásait.

Az őstörténet, mint különféle szaktudományokra támaszkodó szintetikus tudomány, mindenkor ilyen összeegyeztető művelet folyamánként valósul meg. Nem minden időpont alkalmas szintézisre, viszont vannak időszakok, amikor a szintézis igénye követelően lép előtérbe, s ha adva vannak reá a feltételek, lehetőségét felismerni és kiaknázni a tudomány érdekében elsőrendű fontosságú feladat. Nem mindig az összes szaktudományok összehangolódása (konstellációja), igen gyakran egyes tudományok előreugrása adhat neki hatalmas lökést. Ez lehet a nyelvészet, közelebbről a jövevényszavak kutatása (pl. THOMSEN, GOMBOCZ), de lehet a szövegfilológia (NÉMETH GY.), vagy más tudományok pl. néprajz, folklór, embertan, zenefolklór stb. is. Pl. ha a finnugor őstörténet jellegzetes képviselőit vesszük, AHLQVISTban és SETÄLÄben a nyelvész és etnológus egy személyben való egyesülése volt fedezete szintetikus látásmódjuknak, de SZINNYEI esetében már inkább csak a nyelvész okfejtése szólalt meg a magyarság őstörténetéről szóló első munkában, míg ZICHY ISTVÁN, tulajdonképpen szakavatott őstörténészünk, előbb főképpen a nyelvészekre, utóbb pedig azoktól valamennyire eltávolodva s a régészekre támaszkodva illesztette össze egymásnak részben ellentmondó, de sok részletben figyelemreméltó és használható őstörténeti konstrukcióit.

Ebben a távlatban, a szintézis vonalába állítva, mérhető le majd egyszer, úgy gondolom, a finnugor régészet jelentősége is. A régészetnek ugyanis különleges kiváltsága van más szaktudományok felett. Keveset lát, de élesen; anyaga, ez a legkonkrétabb, szószerint kézzelfogható anyag, összehasonlításra, tipológiai vizsgálatra kiválóan alkalmas; s e mellett kronológiailag jobban is datálható; nem hiába vészték MONTELIUSnak, az összehasonlító régészet egyik alapítójának emlékérmére: „Femtio års forskarbragder erövrade ärtusenden av mänsklig odling“ (Ötven év kutató munkája az emberi műveltség évezredek óta tárta fel). Másik jellegzetessége, ami a finnugor nyelvészettől, néprajztól és részben az embertantól is megkülönbözteti, hogy vizsgálandó jelenségei mindig történetiek, sohasem jelenkoriak; következtetései összehasonlító alapon nem érnek fel a jelenkorból a finnugor korig, de rendszerint még csak pár évszázadnyi időre sem; ugyanis a hagyomány bizonyos fokig más értelmű szó a régészetben, mint amazokban. A sírokból előkerülő emléktárgyak tetemes része a műveltség változékony, divatra és fejlődésre fogékonyabb felső fokát jellemzi; nagy multra tekintő állandó hagyományokról — amilyenek pl. a nyelvben vannak — kevésbé lehet beszélni. Következésképpen korhoz kötött jelenségei a legnagyobb mértékben tárgyilagos tények és csak arra a történeti korra vonatkozathatók. Ebből kifolyólag nincs súlya annak a megállapításnak, hogy a pianobori műveltséget az azt megelőző anyanyinóival Magyarországon nem találták meg; egy vagy két évszázad alatt az népünk műveltségéből tökéletesen kipusztulhatott, főképpen a vándorlások idején. Az anyanyinói elmélet akkor is megállhat, ha nincsen nyoma fennmaradásának; sőt éppen így tárgyilagos az, ha közvetlenül betekintést tud adni egy olyan műveltségi állapot képébe, amelynek megragadásához más tudomány közvetlen eszközökkel nem rendelkezik. Más kérdés természetesen, hogy valamely műveltségnek népi hovatarozását mivel tudja és tudja-e elfogadható módon a régészet bizonyítani.

Mindebből azt akartuk kihozni, hogy a magyar régészet tudományának vizsgálati anyaga hátrább nyúlik vissza a térben és az időben, mint a kutatás eddig tényleg vizsgálta. Ősműveltségünk régészetileg megragadható fejlődéstörténete nemcsak Levédiáig vezet vissza bennünket, hanem nyilván azon is még túl. Így sohasem lehet közömbös számunkra az, amit eredetünk és műveltségünk legkorábbi kikövetkeztethető szakaszáról s annak az útnak egy darabjáról, amelyet a magyarság a finnugorok kötelékében megtett, akár Finnországban, akár egyebütt rólunk megállapítanak. A magyar őstörténet más szög alatt látja Kelet-Európát, mint a finnek, akiknek számára az urálaltaji program a közelebbi finnugornak a természetes földrajzi határokig való kiszélesítését jelenti. Tőlünk nézve e két csoport viszonya is, sorrendje is tökéletesen más. A finnugorság jelenti a távolabbi primitívséget: a teljesen különböző földrajzi tájat, amelybe a finnek még úgy-ahogy beletartoznak, a törökség pedig földrajzi szempontból az azzal egyforma távoli, műveltség tekintetében azonban hozzánk közelebb eső kultúrvidéket.

Őstörténetünkben e szerint a finnugor elem a törökkel egyesülve vagy attól kiszorítva jelenik meg, de ez nem lehet ok arra, hogy most már távolabb észak felé ne iparkodjunk a nyomát visszafelé követni. TALLGREN bátorsága, amellyel a magyarságot, ha feltételeken is, finnugor szemléletébe beillesztette, bátoritásul szolgálhat számunkra a jövőre. Elméletekre, szintézisekre mindig szükség volt és lesz, mert csak ezek által foglalható össze a tudomány haladása.